

Do Czytelnika

Wydawnictwo Naukowe PWN wprowadziło na rynek księgarski *Historię ustroju Polski i Historię prawa w Polsce*. Oba te podręczniki opracowano na potrzeby przedmiotu *Historia ustroju i prawa w Polsce* wykładanego na studiach prawniczych. Tę formułę Wydawnictwo Naukowe PWN przyjęło także w stosunku do przedmiotu *Powszechna historia ustroju i prawa*. Obecnie do rąk Czytelnika trafia *Powszechna historia prawa*. Jest to publikacja poświęcona zagadnieniom samych instytucji prawnych, spośród których główną pozycję zajmuje – wielokrotnie wznawiany – podręcznik Katarzyny Sójki-Zielińskiej pt. *Historia prawa*. Treść nowego podręcznika wyraża pogląd Autora na rolę powszechnej historii prawa we współczesnym modelu kształcenia prawniczego. Wynika to w pewnej mierze także z przekonania, że podręcznikowe ujęcie wiedzy ma spełniać cel dydaktyczny, tj. ułatwić Czytelnikowi jej przyswojenie. Pomaga w tym przyjęta konstrukcja podręcznika.

Autor wyszedł z założenia, że wiedza historyczna powinna zaznajomić adepta prawa przede wszystkim z rozwojem instytucji i pojęć wchodzących w zakres prawa cywilnego, karnego oraz procesowego, pokazać ciągłość europejskiej kultury prawnej od średniowiecza po czasy współczesne. Jednocześnie ukazał na przykładzie konkretnych źródeł prawa kierunki ewolucji systemów prawnych. Dlatego przedstawienie powszechnej historii prawa zostało ograniczone do kręgu czołowych państw Europy Zachodniej (Francja, Anglia), Środkowej (Niemcy, Austria, Polska, Czechy i Węgry) oraz Wschodniej (Rosja), a także Stanów Zjednoczonych.

Autor podjął próbę wykazania ogólnych przemian prawa charakterystycznych dla danej epoki oraz uchwycenia historycznego rozwoju podstawowych konstrukcji i pojęć prawnych. Historii prawa nie sposób jednak oderwać od zmian zachodzących w sferze polityki, ustroju, kultury czy religii. Dzieje prawa mogą być w pełni zrozumiałe dopiero wtedy, gdy uwzględni się ich polityczno-ideologiczne tło. Z tego względu obraz prawa w każdej z wy-

różnionych epok został poprzedzony wstępem, który prezentuje najważniejsze wydarzenia polityczne oraz zawiera charakterystykę ustrojową. W odpowiedniej proporcji uwzględniono historyczny wykaz źródeł prawa i katalog pojęć prawniczych. Autor dokonuje analizy typowych dla epoki źródeł prawa oraz opisu najważniejszych instytucji prawnych i ich ewolucji. Znalazło to wyraz w systematyce podręcznika. Przyjęty układ treści ma służyć lepszemu odbiorowi zawartej w nim wiedzy.

Podręcznik jest podzielony na dwie części. Otwierają go ogólne uwagi na temat źródeł europejskiej kultury prawnej. We *Wprowadzeniu* Autor wskazuje na to, które elementy w porządkach prawnych państw europejskich funkcjonowały jako dziedzictwo prawa rzymskiego, praw szczepowych lub prawa kanonicznego. Zwraca uwagę Czytelnika na te źródła prawa, które miały przełomowe znaczenie dla jego rozwoju na znacznych obszarach Europy aż po czasy nowożytne.

Wprowadzenie spełnia rolę przewodnika po źródłach prawa, których dokładniejsze omówienie znajduje się w działach I–V. Zawierają one historię źródeł prawa przedstawioną w pięciu wyodrębnionych epokach: w średniowieczu, w czasach nowożytnych (od odrodzenia do oświecenia), wieku XIX (do 1918), okresie międzywojennym (1918–1939) i okresie powojennym (po 1945). Analiza najważniejszych źródeł prawa danej epoki pokazuje charakterystyczny dla niej stan prawa, a także etapy jego rozwoju. Nowością w podręczniku jest przedstawiony zarys kierunków rozwoju prawa w Europie Zachodniej po 1945 r.

Działy VI–IX podręcznika ukazują historię instytucji prawa cywilnego, karnego oraz procesowego. Historyczny opis instytucji prawa sądowego ma jednak w tym wypadku wymiar bardziej doktrynalny niż historyczny. Spełnia rolę propedeutyki do prawa pozytywnego.

Podręcznik *Powszechna historia prawa* został opracowany na podstawie wyników najnowszych badań naukowych. Cennym dopełnieniem jego treści są: ilustracje, mapy, schematy, wykazy, tabele i *Wskazówki bibliograficzne* oraz – po raz pierwszy zamieszczane w naszej serii podręczników akademickich – krótkie biografie wybitnych prawników danej epoki.

Podręcznik jest przeznaczony dla studentów różnych kierunków nauk społecznych, ze szczególnym uwzględnieniem prawa.

Marian Kallas

Warszawa, lipiec 2008 r.

Przedmowa do wydania drugiego

Wydanie drugie podręcznika *Powszechna historia prawa* po ponad dekadzie obecności na rynku księgarskim, dowodzącej przychylnego jego odbioru przez czytelników, zostało poddane zarówno potrzebą uaktualnienia wiedzy historycznoprawnej o najnowsze badania naukowe i zmiany w rozwoju prawa, jak i pogłębienia zagadnień ważnych dla wykształcenia prawniczego. Uzupełnienie treści podręcznika nie narusza przyjętej w pierwszym wydaniu konstrukcji prezentacji historii prawa, która porządkuje omawiane zagadnienia, pozwalając spojrzeć na historyczny proces kształtowania się europejskich porządków prawnych w dwóch niejako odsłonach. W pierwszej części podręcznika czytelnik zapoznaje się bowiem z historycznymi przemianami prawa przez pryzmat źródeł prawa (zbiorów prawa, ustaw, kodeksów), w drugiej może śledzić ewolucję prawa na przykładzie najważniejszych instytucji prawa karnego, cywilnego i postępowania sądowego. Tego rodzaju systematyka materii historycznoprawnego wykładu umożliwi odbiorcy przyswojenie wiedzy zarówno w aspekcie historycznym, jak i doktrynalnym, pozostawiając mu swobodę w wyborze preferowanego sposobu zapoznania się z dziedzictwem prawnym cywilizacji Zachodu.

Uzupełnienie podręcznika *Powszechna historia prawa*, jakie znajdzie czytelnik w drugim wydaniu, ma więc na celu, z jednej strony, poszerzenie syntezy rozwoju prawa o konkretne przykłady stosowania prawa przez sądy, z drugiej strony, analiza orzecznictwa i poglądów nauki w ujęciu historycznym posłużyć może za wprowadzenie do zagadnień wykładni i stosowania prawa w czasach współczesnych. Wprowadzenie nowych treści zwiększa nie tyle zakres przedmiotowy opracowanej syntezy dziejów prawa, ile pogłębia i wyjaśnia zagadnienia ujęte wcześniej albo marginalnie, albo modelowo i ogólnie. Z tego względu uzupełnienie treści podręcznika nastąpiło z zastosowaniem konwencji ekskursu, obejmującego wprowadzenie do konkretnej instytucji prawnej, opis jej stosowania przez sądy oraz stano-

wisko nauki prawa. Wybór instytucji prawnych do analizy w świetle doktryny i praktyki sądowej został przeprowadzony pod kątem unaocznienia wpływu na europejskie porządki prawne prawa kanonicznego oraz romańskiej i germańskiej tradycji prawnych, a także zachodzących różnic między *civil law* i *common law*. Wyboru tego dokonano także z uwzględnieniem pojęć prawnych stanowiących kanon wiedzy prawniczej (np. formy czynności prawnych, obrót prawny nieruchomościami, ochrona posesoryjna, odpowiedzialność cywilna, testament, wina, prawda materialna). Nowością wydania drugiego jest zarys islamskiej kultury prawnej, w tym przedstawienie muzułmańskiego prawa małżeńskiego.

Na sposobie uzupełnienia podręcznika *Powszechna historia prawa* zaważył także obszar badań Katedry Powszechnej Historii Państwa i Prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego, których wyniki, obok dorobku wielu innych pracowników naukowych, zostały wykorzystane m.in. w przedstawieniu wyroków sądowych wydanych na podstawie przepisów francuskiego *Code civil* czy austriackiego ABGB. W nowym wydaniu znalazły się więc naukowe ustalenia wynikające m.in. z realizacji pod moim kierunkiem grantu badawczego Narodowego Centrum Nauki nr 2017/27/B/HS5/01308 pt. „Prawo własności w orzecznictwie sądów Wolnego Miasta Krakowa. Z dziejów stosowania Kodeksu Napoleona”. Osiągnięcia badawcze Katedry Powszechnej Historii Państwa i Prawa UJ są również prezentowane w ramach digitalizacji źródeł prawa oraz naukowego ich opracowania na stronach internetowej bazy IURA źródeł prawa dawnego, zainicjowanej przez historyków prawa Uniwersytetu Jagiellońskiego (<https://iura.uj.edu.pl/dlibra>).

Nowe wydanie syntezy *Powszechna historia prawa* nie traci z pola widzenia charakteru dydaktycznego opracowania. Dobór materiału źródłowego do analizy został bowiem pomyślany jako baza wyjściowa do prowadzenia dyskursu prawniczego, polegającego na interpretacji przepisów prawa w powiązaniu z danym okresem historycznym i dziedzictwem prawnym. Do aktywnej interakcji ze strony czytelnika mają zachęcać pytania, kazusy i sporne kwestie przedstawione do oceny zarówno w ujęciu historycznoprawnym, jak i w nawiązaniu do współczesnych konstrukcji prawnych. Zagadnienia problemowe postawione zostały nie tylko w kontekście sporów prawnych w ujęciu historycznym, ale także w odniesieniu do obecnych tendencji w rozwoju prawa (np. procesu karnego czy cywilnego). Mam nadzieję, że nowa formuła przekazu wiedzy historycznoprawnej okaże się atrakcyjna i spotka się z życzliwym przyjęciem czytelników.

Na koniec jestem winien podziękowania moim współpracownikom i doktorantom za wszystkie uwagi i pomoc w przygotowaniu nowego wydania podręcznika: dr. Janowi Halberdzie, dr. Piotrowi Michalikowi, mgr. Krzysztofowi Bokwie oraz mgr. Pawłowi Dziwińskiemu.

Andrzej Dziadzio

Źródła europejskiej kultury prawnej

Prawo rzymskie

W 476 r. upadło cesarstwo zachodniorzymskie. Obalenie przez germańskiego wodza Odoakra ostatniego cesarza rzymskiego uznaje się za symbol ostatecznego triumfu ludów barbarzyńskich (germańskich) nad Rzymem. Polityczny upadek cesarstwa zachodniego nie oznaczał jednak ani końca rzymskiej kultury prawnej, ani struktur administracyjnych. Zachód pozostawał nadal pod nominalnym zwierzchnictwem cesarstwa bizantyjskiego. Z nadania cesarza wschodniorzymskiego od końca V w. północną Italią władali Ostrogoci. Król Teodoryk z szacunkiem odnosił się do prawa rzymskiego. Dążył do utrzymania w stanie nienaruszonym ustawodawstwa cesarskiego (zob. s. 53). W czasach panowania Ostrogotów przeważało w Italii prawo rzymskie. Ich rządy skończyły się w połowie VI w., gdy ulegli militarnej przewadze cesarza bizantyjskiego Justyniana Wielkiego. Na zdobyte obszary rozciągnięto wówczas (554) moc obowiązującą kodyfikacji justyniańskiej *Corpus Iuris Civilis*, stanowiącej ukoronowanie rzymskiej jurysprudencji.

Dla procesu kształtowania się prawa w średniowiecznej Europie momentem przełomowym był dopiero najazd Longobardów na Italię w 568 r. Potraktowali oni Półwysep Apeniński jak wojenną zdobycz. Narzucili podbitej ludności romańskiej własne prawo szczepowe. Niszczyli rzymską administrację, zastępując ją organizacją rodową (zob. s. 57). Prawo rzymskie przetrwało jedynie na obszarach, które oparły się ich władzy. Napór Longobardów wytrzymała przez długi czas Rawenna, jako bizantyjska enklawa w Italii. Nie powiodło się także opanowanie Rzymu. Polityka papieżstwa przyczyniła się do powstrzymania ich ekspansji, a w ostateczności do likwidacji państwa longobardzkiego w VIII w.

---

najazd Longobardów
i upadek rzymskiej kultury
prawnej

Longobardowie doprowadzili do konfrontacji dwóch różnych kultur prawnych: barbarzyńskiej (pogańskiej) z rzymską (chrześcijańską). Na czym polegały najważniejsze różnice między kulturą prawną cesarstwa rzymskiego a kulturą Longobardów?

1. **Tradycja prawna Longobardów była niepiśmienna.** Prawo szerepowe kształtował zwyczaj. W Rzymie przeciwnie – cesarz spełniał prawotwórczą rolę. Prawo było przedmiotem naukowego opracowania przez jurystów rzymskich. Powstała bogata literatura prawnicza. **Prawo rzymskie miało postać usystematyzowanej kodyfikacji.**

2. **Prawo rzymskie popierało indywidualizm,** strzegło interesów jednostki, chroniło prawa kobiet i dorosłych dzieci. **U Longobardów jednostka podlegała władzy rodu.** Prawo zabezpieczało przede wszystkim interesy majątkowe wspólnoty – miało zatem charakter kolektywny.

3. **W prawie rzymskim istniała swoboda zawierania małżeństw na podstawie dobrowolnego porozumienia stron.** Kobieta miała w zasadzie pełną zdolność do czynności prawnych. W prawie longobardzkim małżeństwo dochodziło do skutku wyłącznie za zgodą rodziny. Żona bez zgody męża nie mogła dysponować swoim majątkiem. **U Longobardów istniał system patriarchalny, w którym kobiety znajdowały się pod surową opieką męskich przedstawicieli rodziny.**

4. **Prawo rzymskie przyjmowało subiektywizację odpowiedzialności karnej.** Odpowiedzialności podlegał tylko sprawca. **Winę uznawano za warunek przestępstwa.** Nie karano ani przestępstwa przypadkowego, ani popełnionego w obronie koniecznej. **Inaczej było u Longobardów, którzy kładli nacisk na zewnętrzny efekt czynu.** Pomijali w zasadzie element subiektywny, czyli zamiar. Odpowiedzialność karną ponosił nie tylko sprawca przestępstwa, ale także członkowie jego rodu (odpowiedzialność zbiorowa).

5. **W prawie karnym późnego cesarstwa państwo, jako strażnik pokoju wewnętrznego, wymierzało za popełniane przestępstwa kary publiczne: karę śmierci, kary okaleczające (mutilacyjne) czy chłostę.** Natomiast w systemie represji karnej Longobardów najważniejszą rolę spełniała krwawa zemsta rodowa (wróżda). **W prawie longobardzkim kara miała charakter pieniężnego odszkodowania wypłacanego poszkodowanemu lub jego rodowi jako zadośćuczynienie za krzywdę i okup za zemstę (kompozycja).** Chodziło nie tyle o ukaranie winnego, co o pojednanie zwaśnionych rodów.

6. **Prawo rzymskie, w odróżnieniu od longobardzkiego, oddzielało proces cywilny od karnego.** W rzymskim procesie karnym obowiązywała zasada swobodnej oceny dowodów przez sąd. Środkiem dowodowym były zeznania świadków (reguła dwóch świadków). **Postępowanie sądowe u Longobardów opierało się na instytucji tzw. sądów bożych (ordalia, np. pojedynek).** Podstawą wyroku była prawda formalna, a nie materialna.

Prawo Longobardów w konfrontacji z wyższą kulturą prawną Rzymu uległo z biegiem czasu romanizacji. Miała na to wpływ chrystianizacja, Koś-

ciół bowiem zaczerpnął wiele z rzymskiej tradycji prawnej. Proces romanizacji prawa longobardzkiego nasilił się wraz z opanowaniem północnej Italii przez Franków (774). Karol Wielki zachował lokalne prawo, ale uzupełniał je za pomocą własnego ustawodawstwa w postaci tzw. kapitularzy, które m.in. przewidywały surowe kary na ciele za najcięższe przestępstwa¹. Na początku IX w. w Pawii powstała szkoła pałacowa w zakresie tzw. *trivium*. Nauczano w niej terminów prawniczych (gramatyka), logicznej argumentacji (dialektyka) i objaśniania prawnych instytucji (retoryka). Jej działalność przyniosła opracowanie prawa longobardzkiego dla praktyki sądowej, ale z wykorzystaniem prawa rzymskiego, które było wówczas na ogół znane. Zatarła się natomiast pamięć o najobszerniejszej części *Corpus Iuris Civilis*, czyli tzw. *Digestach (Pandektach)*, zawierających wypisy z dzieł prawników rzymskich.

romanizacja prawa
longobardzkiego

---

szkoła pałacowa w Pawii

---

początki nauczania prawa

Prawdziwe jednak zainteresowanie prawem rzymskim w średniowiecznej Europie nastąpiło po odkryciu w XI w. *Pandektów* i powstaniu pierwszej szkoły prawa w Bolonii. Dopiero w XII w. narodziła się europejska nauka prawa, obejmująca nauczanie prawa rzymskiego i kanonicznego². Prawo stało się wówczas autonomiczną, odrębną od teologii, dziedziną nauki. **W „prawniczym” XII w. przedmiotem badań stała się większość instytucji prawnych, które ukształtowały europejski porządek prawny aż po czasy współczesne.**

szkoła bolońska

Nieprzypadkowo to właśnie uniwersytet w Bolonii dał impuls do ponownego rozwoju prawa rzymskiego. Miasta włoskie stawały się wówczas centrami handlu lewantyńskiego i szukały dla swej aktywności nowych rozwiązań prawnych. Prawo cywilne Rzymian w dużej mierze było nakierowane na potrzeby społeczeństwa trudniącego się wymianą handlową. Komuny miejskie Italii czerpały początkowo najwięcej z osiągnięć bolońskiej szkoły glosatorów, a następnie komentatorów, którzy zajmowali się naukowym i praktycznym opracowaniem prawa rzymskiego.

recepcja prawa
rzymskiego w Italii

Przejmowanie rzymskich instytucji prawnych we Włoszech dotyczyło w szczególności prawa cywilnego, zwłaszcza obligacyjnego. Recepja rzymskiego prawa karnego była bardziej wydłużona w czasie. Aż do XIV w. w przepisach karnych miast włoskich ścierały się elementy germańskie (longobardzkie) z rzymskimi. Ostatecznie zwyciężyła zasada publicznoprawna i teoria odstraszenia. Germańską kompozycję zastąpiły kary cielesne (śmierci, okaleczające). O przejściu rzymskiego systemu represji karnej zadecydował wzrost czynnika państwowego w organizacji struktury miejskiej.

Niezależne i silne komuny miejskie, spełniające wiele funkcji administracyjnych, zastrzegały sobie wyłączne prawo do ukarania przestępcy, który

---

¹ A. Pieniądz, *Tradycja i władza. Królestwo Włoch pod panowaniem Karolingów 774–875*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2007, s. 68–69.

² H. Schlosser, *Grundzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext*, C.F. Müller Verlag, Heidelberg 2005, s. 36.

swym czynem nie tyle naruszył dobro jednostki, co godził w interes publiczny. Czynnikiem ten stanowił także podłoże przyjęcia prawa rzymskiego w całej niemal Europie u progu ery nowożytnej (koniec XV w.). Szybki wzrost liczby ludności między XI a XIV w. sprzyjał powstawaniu licznych ośrodków miejskich także poza Italią. Następował proces powolnego przechodzenia od feudalnych struktur ziemskich do „cywilizacji miejskiej”.

Jednym z najważniejszych osiągnięć glosatorów i komentatorów było odejście od kazuistyki prawa rzymskiego, która wyrażała się w prawnej analizie konkretnych przypadków (stanów faktycznych). Ujmowali oni rzymską myśl prawniczą w postaci abstrakcyjnych pojęć i norm (zob. s. 117). Zaslugą prawników szkoły bolońskiej było m.in. opracowanie ogólnej definicji usiłowania oraz nowoczesne ujęcie obrony koniecznej. Przez syntezę rzymskiego prawa obligacyjnego stworzyli ogólną teorię zobowiązań umownych, która stanowi podstawę współczesnego systemu prawa umów (np. klasyfikacja źródeł powstania zobowiązań, warunki ważności umów). Określili zasady rządzące poszczególnymi rodzajami umów (np. umowy spółki)³. Sformułowali ogólną negatywną definicję własności.

Dorobek naukowy glosatorów i komentatorów stanowił pomost, po którym idee prawa rzymskiego przeszły do ustawodawstwa czasów późnego średniowiecza i epoki nowożytnej. Modelowe rozwiązania włoskiej nauki prawa znalazły wyraz w pierwszej całościowej kodyfikacji prawa karnego, jaką była niemiecka *Constitutio Criminalis Carolina* z 1532 r. (zob. s. 127 i n.). Pod jej wpływem do XVIII w. ukształtował się z kolei system prawa karnego w całej niemal Europie, włącznie z Rosją. Natomiast teorię prawa kontraktów szkoły bolońskiej oraz abstrakcyjną definicję własności przejął Kodeks Napoleona z 1804 r., będący pierwszym wzorcowym kodeksem cywilnym epoki liberalizmu ekonomicznego (zob. s. 199 i n.).

Upowszechnianie się w Europie wiedzy i dzieł przedstawicieli włoskiej szkoły prawa wytworzyło sytuację, w której obowiązywało nadal dawne zwyczajowe prawo lokalne (*ius particulare, ius patrium*), ale niejako równolegle funkcjonowało „prawo uczone”, czyli prawo rzymskie, które miało charakter powszechny (*ius commune, gemeines Recht*). Europa bowiem aż do XVIII w. była opleciona gęstą siecią praw partykularnych. Sędziowie stosujący prawo musieli rozstrzygać sprawy opierając się na prawie miejscowym (zwyczajowym lub ustanowionym przez władzę), ale tam gdzie nie znaleźli odpowiednich norm, odwoływali się siłą rzeczy do prawa rzymskiego⁴.

W ten sposób prawo rzymskie miało w Europie Zachodniej posilkowe zastosowanie. Rzesza Niemiecka była tego najlepszym przykładem. Zadecy-

³ R. Wojciechowski, *Societas w twórczości glosatorów i komentatorów*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2002.

⁴ W. Brauner, *Europäisches Privatrecht: historische Wirklichkeit oder zeitbedingter Wunsch an die Geschichte?*, w: *Centro studi e ricerche di diritto comparato e straniero*, Saggi, Conferenze e Seminari 23, Roma 1997, s. 7.

dowało o tym to, że Cesarstwo Rzymskie Narodu Niemieckiego uchodziło za kontynuację cesarstwa antycznego (*translatio imperii*). W 1495 r. powstał Sąd Kameralny Rzeszy (Reichskammergericht), którego asesory mogli pomocniczo posiłkować się w wyrokowaniu normami prawa rzymskiego (zob. s. 120). Jego działalność spowodowała, że recypowane prawo rzymskie znalazło praktyczne zastosowanie. Jako prawo obowiązujące stało się ono przedmiotem opracowania nauki niemieckiej. W XVII w. powstał nowy kierunek w niemieckim prawoznawstwie o nazwie *usus modernus pandectarum*, zajmujący się prawem rzymskim w świetle ówczesnej praktyki sądowej.

Jego przedstawiciele, tacy jak Samuel Stryk (1640–1710) czy Benedykt Carpoz (1595–1666), stawiali sobie za cel dostosowanie prawa partykularnego, rodzimego (*ius proprium*), do powszechnego prawa rzymskiego (*ius commune*). Przesłanką dla takiej metody badawczej było osłabienie od XVII w. autorytetu prawa rzymskiego na rzecz prawa lokalnego (narodowego). Występowanie obok siebie tych dwóch systemów: *ius particulare* i *ius commune* nastroczało wiele problemów z ustaleniem mocy obowiązującej prawa z powodu różnych jego źródeł. Ujednolicenie prawa miało przynieść – według założeń *usus modernus pandectarum* – wtłoczenie instytucji prawa narodowego w siatkę pojęć prawa rzymskiego. Kierunek ten przyczynił się do realizacji idei konsolidacji prawa w drodze ustawodawczej działalności monarchów absolutyzmu oświeconego w drugiej połowie XVIII w. na terenie Rzeszy Niemieckiej. Zostały wtedy wydane kodeksy prawa w Bawarii (karny – 1751 i pierwszy w Europie kodeks cywilny – 1756), Austrii (kodeksy karne: *Constitutio Criminalis Theresiana* – 1768, *Constitutio Criminalis Josephina* – 1787, józefiński kodeks cywilny – *Josephinisches Gesetzbuch* – 1786), Toskanii (*Constitutio Criminalis Leopoldina* – 1786) i w Prusach (*Landrecht* – 1794).

Myśl o kodyfikacji prawa cywilnego w czasach Związku Niemieckiego po 1815 r. skierowała na nowo uwagę nauki w stronę prawa rzymskiego. Powstał wówczas nowy nurt w niemieckim prawoznawstwie, nazwany pandektystyką, wywodzący się ze szkoły historycznej, która odcisnęła mocne piętno na europejskiej myśli prawniczej XIX w. (zob. s. 205 i n.). **Zadaniem pandektystyki było stworzenie niesprzecznego, jednolitego i powszechnego systemu prawa cywilnego w drodze interpretacji (egzegezy) justyniańskich *Pandektów*. Niemiecka szkoła pandektystyczna za przedmiot badawczy uczyniła recypowane w średniowiecznej Europie prawo rzymskie, ale uwolnione od zniekształceń dokonanych przez glosatorów, komentatorów i przedstawicieli *usus modernus pandectarum*. W ten sposób został opracowany przez naukę niemiecką w drugiej połowie XIX w. wzorcowy system rzymskiego prawa prywatnego, który położył podwaliny pod pierwszy ogólnoniemiecki kodeks cywilny BGB (*Bürgerliches Gesetzbuch*) z 1896 r. (zob. s. 227). Wywarł on wpływ na kodyfikację i reformy prawa cywilnego w Europie i na świecie: w Japonii (1898), Chinach (1929–1931), Szwajcarii (1907–1912), Grecji (1930–1946), Brazylii (1916), Tajlandii (1925), Peru (1936), a także w Polsce (kodeks zobowiązań – 1933).**